

Питання підсудності

в Гаазькій Конвенції про виключні договори про вибір суду 2005 року

Г. А. Цірат

кандидат юридичних наук, докторант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглянута Конвенція про виключні договори про вибір суду, яка розроблена та прийнята Гаазькою Конференцією з міжнародного приватного права. Основну увагу в статті приділено аналізу положень, які регулюють сферу застосування цієї Конвенції та питання підсудності, включаючи договори про вибір суду, права судів, які обрані сторонами, та інших судів держав-учасниць, питання права, що підлягає застосуванню.

Ключові слова: підсудність, угода про вибір суду, уніфікація.

В статье рассмотрена Конвенция об исключительных договорах о выборе суда, разработанная и принятая Гаагской Конференцией по международному частному праву. Основное внимание в статье уделено анализу положений, которые регулируют сферу применения Конвенции и вопросы подсудности, включая договоры о выборе суда, права судов, которые выбраны сторонами, и иных судов государств-участников, вопросы применимого права.

Ключевые слова: подсудность, соглашение о выборе суда, унификация.

The Convention on Choice of Court Agreements developed and adopted by Hague

Conference on International Private Law is considered in the Article. The main attention is paid to an analysis of provisions which regulate Convention applicability and jurisdiction including agreements on choice of courts and chosen and other courts' rights.

Keywords: *jurisdiction, choice of court agreement, unification.*

А о певного часу питання, що регулюються Гаазькою Конвенцією про виключні договори про вибір суду 2005 р. (далі — Конвенція), не були предметом жвавої дискусії у вітчизняній науковій літературі. За винятком окремих науковців, які традиційно приділяють увагу питанням міжнародної підсудності та комерційного арбітражу [10], ця тема не була належним чином досліджена, особливо в контексті можливих наслідків приєднання України до цієї Конвенції.

Метою статті є аналіз положень Конвенції, які регулюють різні аспекти підсудності спорів, що можуть виникати з правовідносин, обтяжених іноземним елементом, визначених сторонами шляхом укладання договорів про вибір суду, а також положень, які встановлюють вимоги щодо форми, умов дійсності таких угод, характер та правові наслідки укладання виключних за характером угод про вибір суду.

Відверті невдачі, що супроводжували процес створення універсальних конвенцій з питань підсудності спорів, що виникають з відносин, обтяжених іноземним елементом, призвели до паузи, що затягнулася майже на 30 років. Процес підготовки нової конвенції розпочався у 1996 р. Автором ідеї розробки нової універсальної конвенції з питань юрисдикції та виконання судових рішень вважається американський вчений Артур Т. фон Мерен. Це був амбітний проект, спрямований на створення універсальної «змішаної

конвенції» на кшталт відомих Брюссельської Конвенції 1968 р. [2] та «паралельної» Конвенції Лугано 1988 р. [3]. Нова конвенція мала врегулювати: а) підстави визначення юрисдикції судів держав-учасниць стосовно доволі широкого кола правовідносин приватноправового характеру з іноземним елементом; б) визначення виключень зі сфери застосування конвенції; в) гарантоване визнання та виконання «конвенційних» судових рішень; г) гнучкість національних правил встановлення юрисдикції, які продовжуватимуть застосовуватися до справ, що не потраплять до сфери дії нової конвенції. Робота з розробки проекту конвенції зіштовхнулася з труднощами, пов'язаними із «суттєвими відмінностями існуючих юрисдикційних правил в різних Державах» [9]. У 2001 році стало зрозумілим, що досягти мети в розумні строки не вдасться, а тому було прийнято рішення призупинити роботу над таким проектом конвенції та взяти за основу проект, який розроблявся т. зв. неофіційною Робочою групою. За версією цієї Робочої групи конвенція не мала бути схожою на приклади уніфікації, які існували в Європейському Союзі, а мала обмежитися регулюванням договірної підсудності виключно в комерційних справах. З приводу цього загального підходу було досягнуто консенсус серед держав — членів Гаазької конференції, після чого було розпочато роботу над цим проектом конвенції. Багаторічна підготовча робота була закінчена ухваленням на 28 Дипломатичній сесії, що відбулася 14–30 червня 2005 р., остаточної редакції Конвенції про виключні договори про вибір суду [1]. На сьогодні Конвенція підписана двома учасниками — членами Гаазької конференції: Сполученими Штатами Америки та Європейським Союзом. Приєдналась та ратифікувала цю конвенцію лише одна країна — Мексика, з огляду на це, Конвенція чинності ще не набула.

Ця нова конвенція з питань підсудності стала фактично продовженням спроб Гаазької конференції підготувати такий міжнародно-правовий документ, який би влаштував більшість держав-членів в питаннях установалення єдиних міжнародно-правових норм, які б визначали договірну підсудність спорів, обтяжених іноземним елементом, що й знайшло відображення в назві цієї конвенції.

У такому вигляді Конвенція стала наступною спробою на міжнародно-правовому рівні врегулювати деякі складові міжнародної підсудності і перш за все договірної підсудності цивільних та комерційних справ. Вона, як і її попередниці [4; 5], регулює два головних питання: підсудність за вибором сторін спірних відносин або підсудність за законом у встановлених випадках та визнання і виконання рішень, ухвалених обраними сторонами судами.

Згідно з положеннями пункту 1 ст. 1 Конвенція «застосовується у міжнародних справах щодо виключних угод про вибір суду, укладених у цивільних та комерційних справах» [1]. Однак вона не містить визначення поняття «цивільні та комерційні справи», а в преамбулі неодноразово вказується про її сприяння міжнародній торгівлі та укладанню комерційних угод. Так до яких справ застосовується ця Конвенція?

Вона містить досить великий перелік виключень із загальної сфери застосування, які частково схожі з тими виключеннями, що містяться у Гаазькій Конвенції 1965 р. [5], але значною мірою є новими в конвенційній практиці Гаазької конференції. До таких виключень належать, наприклад, справи щодо перевезення пасажирів та вантажу, забруднення моря, антимонопольного законодавства, відповідальності за атомну шкоду, заподіяння шкоди фізичним особам та завдання шкоди чи спричинення збитків об'єктам

матеріальної власності, які не виникають з договірних відносин, припинення діяльності юридичних осіб, дійсності прав інтелектуальної власності, дійсності записів в публічних реєстрах тощо.

Аналіз цих виключень дає змогу дійти висновку, що, по-перше, в основу Конвенції покладено інший підхід у визначення поняття «цивільні та комерційні справи», ніж той, що покладено в основу визначення цього поняття Брюссельською 1968 р. та Луганською 1988 р. конвенціями та Регламентом Ради ЄС 2001 р. [6] Через те, що текст Брюссельської конвенції 1968 р. теж не дає визначення поняття «цивільні та комерційні справи», тлумачення цього змісту дає Звіт, який вказує, що конвенція застосовується щодо «будь-якого судового процесу та будь-яких судових рішень, які стосуються договірних або недоговірних зобов'язань, окрім статусу або правоздатності фізичних осіб, заповітів або спадкових прав стосовно майна, що виникають із сімейних відносин, банкрутства або соціального забезпечення...», тобто конвенція повинна тлумачитися так широко, як це тільки можливо» [7]. Тобто під цивільними та комерційними справами Конвенції 1968 р. треба розуміти судові справи, у яких розглядаються спори з договірних та недоговірних зобов'язань, включаючи трудові спори, справи цивільного провадження, що здійснюються в рамках кримінального судочинства, цивільні або комерційні справи, що розглядаються адміністративними судами. По-друге, значна кількість виключень, що містяться в Конвенції, є компромісом, досягнутим у процесі її підготовки та продиктована намаганням розробників шляхом максимального звуження сфери застосування конвенції зменшити кількість протиріч, які могли б стояти на шляху остаточного ухвалення конвенції на Дипломатичній сесії, та уникнути невдачі, що спону-

кали попередні Гаазькі конвенції, сферою дії яких було досить широке коло спірних правовідносин. По-третє, статтею 21 Конвенція дає змогу кожній державі зробити застереження, з допомогою якої вона може виключити «окремі питання» із сфери застосування цієї Конвенції «там, де Держава має суттєву зацікавленість у незастосуванні цієї Конвенції» [1], звужуючи таким чином сферу її застосування як для себе, так і для інших держав-учасниць.

Усе це дає змогу констатувати, що правовідносинами, спори з яких можуть бути предметом угод про вибір суду і які, у свою чергу, потраплять у сферу дії Конвенції, є комерційні (господарські) договірні (тобто не деліктні), суб'єктами яких були суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від їх належності до держав-учасниць.

Іншим питанням сфери застосування Конвенції є визначення суб'єктного складу відносин, спори з яких можуть бути предметом угод про вибір суду, які, у свою чергу, теж потраплятимуть до сфери дії Конвенції. На відміну від конвенцій-попередниць, положення яких чітко вказують на те, що вони застосовуються до угод про вибір суду та інших пов'язаних питань «незалежно від громадянства сторін» [4; 5], Конвенція не містить подібної прямої норми. Вона лише дає визначення, що «справа вважається міжнародною, якщо сторони не є резидентами однієї Договірної держави» [1], що свідчить про незастосування положень Конвенції до випадків, коли угода про вибір суду укладена резидентами однієї договірної держави. Разом з цим виникає питання: чи розповсюджує вона свою дію на угоди про вибір суду, що укладені між резидентами договірних держав та резидентами держав, що не є учасниками конвенції, та на угоди, що укладені між особами, які не належать до договірних дер-

жав? Прямої та чіткої відповіді на ці питання текст конвенції не містить, не приділяють цьому увагу і коментарі та різні підготовчі документи до конвенції [8]. На нашу думку, таке «замовчування» конвенцією питання суб'єктного складу сторін угод про вибір суду та їх відношення до держав-учасниць може свідчити про те, що розробники конвенції не відходили в цьому питанні від положень, покладених в основу попередніх Гаазьких конвенцій з питань підсудності, установлюючи, передусім правовий зв'язок між угодою про вибір суду державою обраного суду та державою-місця виконання судового рішення, прийнятого обраними сторонами судом, незалежно від складу сторін та їх належності до держав-учасниць. Прояснює ситуацію і положення статті 19 Конвенції, яка встановлює, що «держави може зробити застереження, за яким її суди можуть відмовитися вирішувати спори, до яких застосовуються виключні угоди про вибір суду, якщо, окрім розташування обраного суду, немає жодного зв'язку між Державою та сторонами спору» [1]. Як укаже Пояснювальний звіт до Конвенції, «Політика Конвенції полягає у виключенні повністю місцевих ситуацій з її сфери. Ця політика втілюється статтею 1. Натомість стаття 19 Конвенції, яка має на меті протилежну «політику», дозволяє державі робити заяви про те, що її суди не застосовуватимуть статтю 5 конвенції до повністю іноземних справ» [9]. Положення статті 19 Конвенції та Пояснювального звіту дають підстави вважати, що загальним режимом застосування Конвенції є її застосування до угод про вибір суду незалежно від національності осіб та їх належності до держав-учасниць, а для держав, які не згодні з таким підходом, надана можливість зробити застереження, наслідком якого буде розповсюдження дії Конвенції на угоди про вибір суду тільки в разі, якщо однією

з сторін таких угод будуть особи, що належать до такої держави-учасниці.

Стосовно угод про вибір суду Конвенція закріпила як виключний характер таких угод, так і презумпцію такої виключності — «договір про вибір суду ... вважається виключним, якщо сторони прямо не визначили інше» [1], залишивши сторонам право відступати від виключного характеру таких угод. На підтвердження та забезпечення виключного характеру угод про вибір суду Конвенцією означені права та обов'язки як судів, обраних сторонами спору, так і судів, що не були обрані сторонами — всіх інших судів держав-учасниць.

Стосовно форми угод про вибір суду Конвенція передбачила альтернативу: або письмова форма, або фіксування за допомогою «засобів зв'язку, які надають доступ до інформації у формі, яка може бути використана для подальшого посилання на неї» [1]. Угоди, що містяться у комерційних контрактах, мають розглядатися як окремі угоди, які не залежать від інших умов таких контрактів та не розділяють юридичну долю таких контрактів. Закріплює Конвенція і прив'язку для визначення права, згідно з яким має визначатися дійсність угод про вибір суду — право держави обраного сторонами суду. У цьому контексті треба згадати відому в міжнародному комерційному арбітражі доктрину «автономності арбітражної угоди», згідно з якою арбітражна угода вважається окремою угодою, її дійсність не залежить від дійсності основного контракту, в якому вона міститься [11, с. 2]. З посиланням на норму ст. 3 b можна вважати, що Конвенція закріпила принцип автономності угоди про вибір суду або автономності прооргаційної угоди, прирівнявши її за цими ознаками до арбітражних угод.

Через наявну угоду сторін суд, обраний ними, зобов'язаний розглядати спір

та не має права відмовлятися від розгляду справи. Єдиним випадком, коли обрані сторонами суди можуть відмовлятися у прийнятті справи до розгляду, Конвенція вказує «угоду, яка є нікчемною відповідно до права цієї держави» [1]. Під цією державою розуміється держава, суд якої обрано сторонами та до якого було подано відповідний позов. Водночас Конвенція окремо підкреслює, що обрані сторонами суди не мають права відмовлятися від розгляду справи з посиланням, що «спір повинен вирішуватися в суді іншої держави» [1]. Таке формулювання, про що свідчить позиція Пояснювального звіту до Конвенції, свідчить про те, що суд, обраний сторонами, не може відмовитися слухати справу на підставі того, що суд іншої держави є більш привабливим (*forum non conveniens*) та що цей суд почав розгляд справи раніше (*lis pendens*) [9]. Це положення, як зазначає Т. В. Сліпачук, є потенційно дуже важливим для побудови уніфікованого підходу до іноземних судових рішень, оскільки дасть змогу зменшити ефект доктрини *forum non conveniens*, що використовується при запереченні юрисдикції [10].

Що стосується судів, інших, ніж ті, що обрані сторонами, Конвенція встановлює для них обов'язок припиняти або призупиняти провадження у справах за наявності угод про вибір суду. Це загальне правило має винятки, що базуються на підставах, за наявності яких такий суд може прийняти справу до провадження або не припиняти вже порушену справу, розглянути її по суті та ухвалити рішення. До таких підстав чи обставин Конвенція відносить: а) нікчемність угоди про вибір суду згідно з правом держави обраного суду; б) відсутність у сторін правоздатності укладати угоду про вибір суду згідно з правом держави, суд якої розглядає справу; с) виконання угоди про вибір суду призведе до явної не-

справедливості або буде суперечити публічному порядку держави, суд якої розглядає справу; d) угода про вибір суду не може бути виконана за наявності причин, які перебувають поза межами контролю з боку її сторін та е) обраний сторонами суд вирішив не розглядати справу.

Виходячи зі змісту статті 6 Конвенції, можна стверджувати, що цей перелік є, по-перше, вичерпним, що не дає змоги судам посилатися на інші підстави для прийняття справ до власного провадження; по-друге, на відміну від норм, що регулюють схожі відносини в міжнародному комерційному арбітражі — відвід державного суду з непідсудності, Конвенція не встановлює необхідності заяви про відвід з боку однієї із сторін, окрім того, сам перелік значно ширший за той, який передбачений, наприклад, Нью-Йоркською конвенцією 1958 р. [11, с. 2] Як ми бачимо, Конвенція містить дуже широкий перелік підстав, частину з яких не можна вважати конкретними, прозорими та однозначними для застосування, вони залишають багато свободи судам у тлумаченні змісту цих підстав та в їх застосуванні. Особливо це стосується підстав, указаних вище в підпунктах с) та d) ст. 6 Конвенції.

Стосовно переліку підстав, які дають суду право розглядати справу, незважаючи на угоду про вибір суду, Пояснювальний звіт зазначає, що вони майже ідентичні тим, що передбачені зазначеною нами ст. 2 Нью-Йоркської конвенції 1958 р. Разом із закріпленням підстав, що дають суду право визнавати себе компетентним та розглядати справу, незважаючи на факт наявності угоди про вибір суду, Конвенція для більшості з вказаних підстав визначає застосовне право. Наприклад, нікчемність угоди про вибір суду має визначатися згідно з нормами права держави обраного суду, а от підстави, що передбачені пунктами b) та с) ст. 6 Конвенції — за правом держави, суд якої

розглядає справу. Стосовно підстав, передбачених пунктами d) та e) зазначеної статті, зі зрозумілих міркувань не встановлюється право, за яким мають вирішуватися ці питання.

Не з усіма закріпленими Конвенцією підставами, а точніше, з прив'язками до права, яке має застосовуватися при їх встановленні, можна погодитися. З доцільністю такої прив'язки до права держави суду, обраного сторонами, при визначенні угоди про вибір суду недійсною та нікчемною, можна цілком погодитися. Тільки от Конвенція не передбачила права сторін визначати право, яке буде застосовуватися до угод про вибір суду, що, наприклад, передбачає Нью-Йоркська конвенція 1958 р. щодо арбітражних угод*. Стосовно ж визначення наявності у сторін необхідної правоздатності укладати угоду про вибір суду, на нашу думку, більш логічно було б застосовувати право держави, до якої належить та чи інша особа (за критерієм *lex patrie* або *lex domicilii*), а не право держави, до суду якої подано позов. Зрозуміти істинне ставлення розробників конвенції до цього питання дозволяє лише Пояснювальний звіт, пункт 150 якого вказує, що «поняття «право» («law») включає норми колізійного права цієї держави», і, відповідно, суд при розгляді питання дієздатності сторін угоди про вибір суду застосовуватиме не тільки національне право, а й «закон, обраний своїми власними нормами колізійного права» [9]. Таке тлумачення норм статті 6 пункту b Конвенції цілком прийнятне і вкладається до загальноновизнаного підходу при вирішенні проблеми дієздатності. Питання полягає тільки в тому, наскільки суди держав-учасниць, що застосовуватимуть відповідні положення Конвенції, будуть тлумачити цю норму так, як це робить вищезазначений звіт.

* Пункт а) частини 1 статті V Конвенції 1958 р.

Підстава, що передбачена пунктом с статті 6, дає суду держави – учасниці Конвенції, який сторони не обирали, право, розглядаючи питання власної підсудності, давати оцінку як самій угоді про вибір суду, так і наслідкам виконання цієї угоди. Під виконанням ми маємо розуміти розгляд справи судом, обраним сторонами. Саме такі майбутні наслідки, пов'язані або з процесуальними аспектами розгляду справи, або з його результатами – судовим рішенням, має оцінити суд, який не був обраний сторонами. Він має дати оцінку майбутніх, тобто тих, що ще не настали, але можуть настати, наслідків розгляду справи обраним судом. Така ситуація суттєво відрізняється від тих, що можуть виникати, коли мова йде про визнання та виконання судових рішень, і суд держави, на території якої таке виконання запитується, має право відмовити у цьому з посиланням на те, що рішення, винесене як наслідок виконання угоди про вибір суду, суперечить публічному порядку держави місця-виконання, як це, наприклад, встановлено пунктами d та e ст. 9 цієї ж Конвенції як підстави для відмови у виконанні судових рішень. Хоча у звіті сказано про те, що застосування цих підстав має бути дуже виваженим і обережним [9], вони, на наш погляд, все-таки викликають побоювання щодо можливих зловживань при їх застосуванні як з боку сторін, так і з боку судів, особливо у випадках, коли матиме місце конфлікт юрисдикцій між судом, обраним сторонами, та судом іншої держави – учасниці Конвенції.

Завершуючи огляд норм Конвенції, які присвячені регулюванню питань підсудності, слід указати, що вона у цілому є прикладом збалансованого регулювання всіх складових такого виду міжнародної підсудності, як договірна підсудність, а саме: угод про вибір суду (виключний або невиключний характер, форма, право, що має застосовуватися тощо); юрисдик-

ції судів, що обрані сторонами, та виключень з неї; випадків, коли не обрані сторонами суди матимуть юрисдикцію розглядати справи між цими сторонами; колізійні прив'язки для визначення закону, що має застосовуватися при вирішенні тих чи інших питань, пов'язаних з юрисдикцією. Безумовно, при намаганні врегулювати на міжнародному, універсальному рівні всі вказані аспекти договірної підсудності дуже важко належним чином та абсолютно чітко врегулювати всі її аспекти. Після набуття Конвенцією чинності настане черга практики, яка і буде намагатися дати відповіді на всі питання.

У контексті обговорення доцільності та перспектив приєднання України до Конвенції [12] слід звернути увагу на ситуацію, що склалася довкола перекладу тексту цієї Конвенції українською мовою. Ідеться про геть не зрозумілі та нічим не виправдані помилки, які були допущені при перекладі тексту Конвенції з англійської мови на українську. Причому текст Конвенції з помилками розміщено не тільки на сайті Верховної Ради України (www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/), а й на сайті Міністерства юстиції України (<http://www.minjust.gov.ua/>). Обидва ці тексти мають однакові помилки. Особливо це стосується перекладу ст. 6 Конвенції, текст якої українською мовою принципово суперечить смислу тексту цієї статті англійською мовою. Ураховуючи те, що далеко не всі, хто цікавиться цими питаннями, а також ті, кому, можливо, у найближчі часи доведеться застосовувати цю Конвенцію, володіють англійською мовою, помилки, допущені в україномовному тексті Конвенції, який пропонується для вивчення, аналізу та обговорення, можуть істотно вплинути на ставлення до самої Конвенції, а також доцільності приєднання до неї. Такий стан речей потребує негайного реагування з боку відповідальних відомств та посадовців.

Список використаної літератури

1. Convention of 30 June 2005 on Choice of Court Agreements [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hcch.net>
2. The Brussels Convention of 27 September 1968 on jurisdiction and the enforcement of judgments in civil and commercial matters Agreements [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://curia.europa.eu>
3. The Lugano Convention of 16 September 1988 on jurisdiction and the enforcement of judgments in civil and commercial matters [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://curia.europa.eu>
4. Convention of 15 April 1958 on the jurisdiction of the selected forum in the case of international sales of goods [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hcch.net>
5. Convention of 25 November 1965 on the Choice of Court [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hcch.net>
6. Council Regulation (EC) No 44/2001 of 22 December 2000 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters // Official Journal of the European Communities // OJ L 12, 16.01.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu>
7. Report on the Convention on jurisdiction and the enforcement of judgments in civil and commercial matters (Signed at Brussels, 27 September 1968) by Mr P. Jenard // OJ No C 189 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aei.pitt.edu>
8. Preliminary Document No 7 of April 1997 for the attention of the Special Commission of June 1997 on the question of jurisdiction, and recognition and enforcement of foreign judgments in civil and commercial matters. Report drawn up by Catherine Kessedjian. Prel. Doc. No 7. April 1997 [Електронний ресурс]. – Р. 76. – Режим доступу: <http://www.hcch.net>
9. Explanatory Report by Trevor Hartley & Masato Dogauchi. Convention of June 2005 on Choice of Court Agreement [Електронний ресурс]. – Р. 82. – Режим доступу: <http://www.hcch.net>
10. *Сліначук Т. В.* Конвенція про угоди щодо виключного вибору суду: чи знайдено шлях до успіху // Юстиніан. – 2006. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://justinian.com.ua/article.php?id=2218>
11. *Цірат Г. А.* Міжнародний комерційний арбітраж : навч. посіб. / Г. А. Цірат. – К. : Істина, 2002. – 304 с.
12. Роз'яснення Міністерства юстиції України від 12.06.2012 р. «Перспективи і наслідки підписання Україною. Конвенції про угоди про вибір суду» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>